

YASHIRIN IQTISODIYOTNING KELIB CHIQISH SABABLARI VA IQTISODIY XAVFLARI

Botirov Shaxzod

Magistrant, Iqtisodiyot yo'nalishi, Osiyo Xalqaro Universiteti

O'zbekiston Respublikasi

E-mail: shaxzodbotirov6@gmail.com

Mavzuning dolzarbligi

Yashirin iqtisodiyot (informal yoki norasmiy sektor) zamonaviy iqtisodiy tizimning muhim muammolaridan biri hisoblanadi. U davlat nazoratidan tashqarida amalga oshiriladigan iqtisodiy faoliyatlarni, jumladan ro'yxatdan o'tmagan tadbirkorlik, soliqdan qochish, norasmiy mehnat munosabatlari hamda noqonuniy savdo xizmatlarini o'z ichiga oladi. Ushbu hodisa nafaqat rivojlanayotgan mamlakatlar, balki rivojlangan iqtisodiyotlar uchun ham dolzarb hisoblanadi.

Xalqaro tashkilotlar, xususan, World Bank va International Monetary Fund tadqiqotlariga ko'ra, norasmiy sektor ko'plab davlatlarda yalpi ichki mahsulotning 20–40 foizigacha qismini tashkil etadi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda esa bu ko'rsatkich yanada yuqori bo'lib, iqtisodiy siyosat samaradorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekistonda ham yashirin iqtisodiyot muammosi iqtisodiy rivojlanish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. So'nggi yillarda mamlakatda iqtisodiyotni liberallashtirish, soliq tizimini soddalashtirish va raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etish orqali norasmiy sektor ulushini qisqartirishga qaratilgan islohotlar amalga oshirilmoqda. Shunga qaramay, ayrim tarmoqlarda norasmiy iqtisodiy faoliyatning mavjudligi iqtisodiy barqarorlik, soliq tushumlari va investitsiya muhitiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Shu sababli yashirin iqtisodiyotning kelib chiqish sabablari hamda uning iqtisodiy xavflarini ilmiy jihatdan tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy g'oya va tahlil

Yashirin iqtisodiyotning shakllanishi turli iqtisodiy, institutsional, ijtimoiy va madaniy omillarning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, norasmiy sektorning kengayishi ko'pincha davlat boshqaruvi samaradorligi, soliq siyosati va iqtisodiy institutlarning rivojlanish darajasi bilan bevosita bog'liq.

Birinchi muhim omil – **yuqori soliq yuki va murakkab fiskal tizim** hisoblanadi. Tadqiqotchilar Friedrich Schneider va Dominik Enste tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlarda yuqori soliq stavkalari va murakkab soliq hisobotlari tadbirkorlarni rasmiy sektordan chiqib ketishga undashi ta'kidlangan. Soliq yukining yuqoriligi tadbirkorlik subyektlari uchun qo'shimcha xarajatlar keltirib chiqaradi, natijada ular faoliyatni norasmiy shaklda yuritishga intilishadi.

Ikkinchi muhim sabab – **ma'muriy to'siqlar va byurokratik jarayonlarning murakkabligidir**. Biznesni ro'yxatdan o'tkazish, litsenziya olish va ruxsatnomalar tizimi qanchalik murakkab bo'lsa, tadbirkorlar norasmiy faoliyat yuritishga shunchalik moyil bo'ladi. Jahon bankining “Doing Business” tadqiqotlarida ham aynan shu omil

rivojlanayotgan mamlakatlarda norasmiy sektorning kengayishiga sabab bo'lishi ta'kidlangan.

Uchinchi omil – **institutsional ishonchning pastligi va korrupsiya**. Agar iqtisodiy subyektlar davlat institutlariga yetarli darajada ishonmasa, ular rasmiy iqtisodiy tizimdan chekinishga harakat qiladi. Bu esa yashirin iqtisodiyotning kengayishiga olib keladi. Transparency International tomonidan e'lon qilinadigan korrupsiya indeksleri ham shuni ko'rsatadiki, korrupsiya darajasi yuqori bo'lgan mamlakatlarda norasmiy iqtisodiyot ulushi ham yuqori bo'ladi.

To'rtinchi omil – **ishsizlik va ijtimoiy-iqtisodiy muammolar**. Ish o'rinlari yetishmasligi aholining norasmiy bandlikka o'tishiga sabab bo'ladi. Ayniqsa qishloq hududlarida bu jarayon yanada kuchli namoyon bo'ladi. Norasmiy bandlik aholining daromad manbaini ta'minlasa-da, u mehnat huquqlari va ijtimoiy himoya tizimidan foydalanish imkoniyatlarini cheklaydi.

Beshinchi omil – **ijtimoiy-madaniy omillardir**. Ayrim jamiyatlarda norasmiy iqtisodiy faoliyat an'anaviy amaliyot sifatida qabul qilinadi. Masalan, qarindoshlar yoki mahalla tizimi orqali amalga oshiriladigan xizmatlar ko'pincha rasmiy ro'yxatdan o'tmasdan amalga oshiriladi.

Zamonaviy davrda yashirin iqtisodiyotga ta'sir ko'rsatuvchi yana bir omil – **raqamli texnologiyalar va internet savdosining rivojlanishidir**. Onlayn savdo platformalari, ijtimoiy tarmoqlar va elektron to'lov tizimlari ayrim hollarda iqtisodiy faoliyatni rasmiy nazoratdan chetda amalga oshirish imkoniyatini yaratmoqda.

Yashirin iqtisodiyot nafaqat iqtisodiy tizim uchun, balki ijtimoiy rivojlanish uchun ham bir qator xavflarni yuzaga keltiradi.

Birinchi navbatda, **soliq tushumlarining kamayishi** eng muhim salbiy oqibat hisoblanadi. Norasmiy sektorda amalga oshiriladigan iqtisodiy faoliyat soliqqa tortilmagani sababli davlat byudjeti muhim moliyaviy resurslardan mahrum bo'ladi. Bu esa ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy himoya kabi sohalarga ajratiladigan mablag'larning qisqarishiga olib kelishi mumkin.

Ikkinchi xavf – **iqtisodiy statistikaning buzilishidir**. Norasmiy sektor katta ulushni tashkil etganda, yalpi ichki mahsulot, bandlik darajasi va real daromadlar to'g'risidagi ma'lumotlar to'liq aks ettirilmaydi. Natijada iqtisodiy siyosatni rejalashtirish jarayonida xatolar yuzaga kelishi mumkin.

Uchinchi xavf – **bozor raqobatining buzilishidir**. Norasmiy biznes subyektlari soliq to'lamaganligi sababli mahsulot yoki xizmatlarni arzon narxda taklif qilishi mumkin. Bu esa rasmiy faoliyat yuritayotgan tadbirkorlar uchun raqobat muhitini murakkablashtiradi.

To'rtinchi xavf – **ijtimoiy himoya tizimining zaiflashishidir**. Norasmiy sektorda ishlovchi fuqarolar mehnat shartnomasi, pensiya tizimi va ijtimoiy sug'urta kabi huquqlardan foydalana olmaydi. Natijada ijtimoiy tengsizlik kuchayishi mumkin.

Bundan tashqari, yashirin iqtisodiyot **investitsiya muhitiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi**. Investorlar iqtisodiy muhitning shaffofligi va barqarorligiga katta e'tibor beradi. Agar iqtisodiy tizimda norasmiy sektor ulushi yuqori bo'lsa, investorlar uchun xavf darajasi ortadi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, yashirin iqtisodiyotning shakllanishi ko'plab iqtisodiy va institutsional omillar bilan bog'liq. Soliq tizimining murakkabligi, byurokratik to'siqlar, korrupsiya, ishsizlik hamda ijtimoiy-madaniy omillar ushbu jarayonning asosiy sabablarini tashkil etadi.

Yashirin iqtisodiyotning kengayishi davlat byudjeti daromadlarining kamayishi, iqtisodiy statistikaning buzilishi, bozor raqobatining izdan chiqishi va ijtimoiy himoya tizimining zaiflashishiga olib keladi. Shu sababli ushbu muammoni hal etish uchun kompleks iqtisodiy siyosat zarur.

Xususan, soliq tizimini soddalashtirish, ma'muriy jarayonlarni qisqartirish, davlat boshqaruvida shaffoflikni oshirish hamda raqamli texnologiyalarni keng joriy etish orqali norasmiy iqtisodiyot ulushini kamaytirish mumkin. Bunday islohotlar nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki barqaror va adolatli iqtisodiy tizimni shakllantirishga ham xizmat qiladi.

